Откъс от книгата на Николай Аретов
„Преводната белетристика от първата половина на XIX век. Развитие, връзки с оригиналната книжнина, проблеми на рецепцията“

Заключение

Възрожденските преводи от първата половина на XIX в. не стават обект на съвременно критическо осмисляне. Българската литературна критика се ражда малко по-късно и пред погледа ѝ стоят други явления. Но чрез някои преиздания, както и по повод на сродни явления от по-ново време, преводите от първата половина на века като цяло получават почти съвременна интерпретация. От своя страна тя се превръща в обект за литературната история, един обект, колкото интересен, толкова и деликатен. Очертават се две недвусмислено разграничени позиции. От едната страна на барикадата, а барикада действително има, са Л. Каравелов, Н. Бончев, Хр. Ботев, тяхното отношение като цяло е негативно. От другата страна са книжовници с несравнимо по-малко значение за културната ни и гражданска история – С. С. Бобчев, Р. Блъсков и др.

Най-ясно се разкриват двете позиции в една полемика от 70-те години на XIX в., чиито отгласи отекват и до днес. В прочутата си статия „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им“ (Периодическо списание, I, 1873, № 7–8) Н. Бончев се вълнува от питането „отде да захванем нашето изучаване на иностранната литература“ (Бончев 1962: 153). Неговият отговор е:

трябва отначало да се запознаваме с духовний, литературен и исторически живот на ония народи, у които той по-широко се е развил и по-пълно се е отразил в литературата им... трябва да изучаваме творенията на ония писатели, кои стоят на първо място, а не да си губим времето и парите да копаем купищата и да откопаваме такава писатели, които поради скудоумието си не могат нищо ново и здраво да кажат за себе си, а прегвацват и преживят чуждите идеи... (Бончев 1962: 153).

От тази позиция Н. Бончев достига и до оценката на възрожденската книжнина, включително и на преводния ѝ дял:

Вгледайте се внимателно в това сляпо царство на нашата книжнина, гдето захващат почетно място и Съкратени Робинзоне, и Прости Робинзоне, и две приказки за децата, и поучителни речи на старите философи, и Примери исторически, и Първи храни, и Христоитии, и Изгубени Станки, и Невинно заклани моми, и Духовни зракове, и Християнски зерцала, и сочиненията на Фадея Булгарина (името на когото станало в отечеството му притча во езицех, стана нарицателно за всички писаче-прослепители), и нравствени повести Душици, и безнравствени Любовници с щуротиите им цариградски, и Азаили (Бончев 1962: 155).

Подобни, а дори и по-категорични мнения многократно изказват и Л. Каравелов, и Хр. Ботев. От по-друга гледна точка тръгва С. С. Бобчев в статията „Нашата книжнина“ (Читалище, IV, 1874, № 5):

Признаваме наистина, че в голямото множество на тези издания намерват се и таквиз, които заслужават названието „чернокнижно гяволско хорище“, както ги зове младий българский книжовник г-н Бончев. Но ний не споделяме неговата идея, че книги от рода на „Изгубена Станка“, и на Робенсона, са безполезни за днешното ни читающе общество. Напротив, ний даже можем да го уверим, че подобни книги, макар и да не са от препоръчваните от него класически творения из първа ръка писатели, принесли са и принасят полза и по-голяма, смеем да приложим, от неговите „Разбойници“ Шилера. (Бобчев 1874)

Но дали е толкова голяма пропастта между реалността и това, което Н. Бончев препоръчва, както и между позициите на двамата опоненти, които впрочем познават някои от произведенията само по книгописа на К. Иречек от 1870 г. По еднакъв начин са стеснени представите и на двамата, когато говорят за „ония писатели, които стоят на първо място“, когато не нареждат сред тях автора на „Робинзон“, а и не само него.

От универсална гледна точка безспорно Н. Бончев е прав, особено в препоръките си. Но в неговата позиция се долавя и известно отсъствие на историзъм, несъобразяване с реалността. Бобчев, който безпогрешно подбира сред примерите на своя опонент двата, които най-малко издържат критика, естествено греши по отношение на „Разбойници“. Но той е прав, когато говори за „полза“ от преводната книжнина такава, каквато е.

Оценъчното отсяване на елементите от едно критично мнение, изказано преди повече от век и половина, едва ли е необходимо. По-важно е то да се осмисли. Защото само част от истината се носи от различията в идеите на двете групи критици. Има и нещо друго – за условията на ускореното развитие на литературата разликата във времето между периодите от първата половина на века и 70-те години на XIX в. е значителна. И ако Н. Бончев е прав в голяма степен, когато има предвид своето време, то по отношение дори и на 50-те години е необходимо въвеждането на по-други критерии. Един съвременник – критик и публицист – е в правото си съзнателно или не да пренебрегне споменатата разлика, но литературната история е задължена да я осмисли.

Направеният тук опит за един по-детайлен цялостен поглед върху преводната книжнина от първата половина на века не претендира да изчерпва за момента въпросите, които материалът носи в себе си, стремежът е бил да се поставят повечето от тях едновременно, в комплекс, като се положат усилия за придвижване на тяхното разрешаване в някаква степен.

Наблюденията показват, че за този относително кратък исторически период преводната книжнина преминава през интересно развитие, което следва общата еволюция на възрожденската литература, но има и своя специфика. Променя се и мястото на повествователните преводи в общата панорама на литературата. През първите няколко десетилетия преводната книжнина съжителства с органичното развитие на по-стари домашни форми. С времето преводният дял разширява своето относително място в литературния процес, значението си, изтласква на по-заден план по-старите домашни форми и се превръща в основен (а с известни уговорки) дори и единствен дял от повествователната книжнина от нов тип. От средата на 40-те години на XIX в. започва развитието на оригиналната поезия и издаването на преводна драматургия, постепенно те набират скорост и стесняват значението на преводните повествователни творби, а и премахват монопола на повествователната литература. С появата на оригиналната белетристика идва и следващото значително стесняване на значението на преводната повествователна книжнина. Но тя остава да съществува, като след изживяването на

явлението побългаряване, разгърнало се предимно през 50-те и 60-те години, постепенно достига до това място в културния живот, което запазва и до наши дни[1].

До средата на века в общи линии е завършено въвеждането на новата жанрова система. Жанровото развитие, което никога не може да бъде завършено окончателно, продължава, като на преден план излиза вътрешната диференциация. Все още не е разгърнато в пълнота разслоението по обем: разказ, повест, роман. Засега преобладава повестта, явни са опитите за достигане на романова форма, но все още няма цялостен превод на пълноценен роман; по-бавно върви достигането на кратките форми – единични са случаите на преводни разкази („Песен“), много по-често се срещат фрагменти, кратки алегорични притчи, сбити творби със сюжетните измерения на повест и пр. Като че ли с въвеждането на исторически, приключенски, любовни, алегорични творби и опитите за достигане до роман на възпитанието, проблемно-тематичното жанрово разслоение е отишло по-напред в своето развитие. В това отношение предстои да бъдат въведени още някои форми, но в общи линии следващите едно-две десетилетия няма да изменят съществено системата, която се открива в средата на века.

С преодоляването на „семейния“ тип сюжети и въвеждането на любовната тема, както и с историческите творби, се разчупва утвърдената по-рано система на по-обобщени и абстрактни идейни внушения, формулирани директно. Като се запазва и разгръща нравственият и гражданският патос на литературата, водещите преводи се отграничават от различните нравоучения, насочват се към по-конкретни и по-злободневни алюзии, отдалечават се от прякото изказване на идеите. В това отношение следващите десетилетия също не внасят нищо съществено ново във вече постигнатото.

До определен етап достига развитието на повествователните възможности – след разработването на елементарните форми на непрякото повествование се достига до прякото. Книжнината от първата половина на XIX в. съдържа и немалко първични повествователни цялости. Някои от тях се откриват епизодично в по-късните преводи и не попадат в оригиналната книжнина, те вече са изиграли основната си роля в белетристичната еволюция. Но останалите – самостоятелно или преплетени с други, запазени или трансформирани – образуват едно ядро от присъщи на епохата повествователни възможности. Към него естествено се прибавят и нови, една част въведени чрез преводи, а друга – чрез оригинални произведения.

Друг основен източник на сюжети, характерен за всяка литература и за всички времена, са реалните събития, пряко наблюдавани от автора или достигнали до него чрез посредник. Често те се подвеждат под модела на някоя от известните повествователни цялости, следвайки техните особености или противопоставяйки им се. Това явление е много характерно за пъпните оригинални творби, открива се и при Каравелов, и при Друмев, и при Блъсков. Много интересен пример в това отношение е втората повест на В. Друмев „Ученик и благодетели“ – нейното изследване в контекста на предходната книжнина обещава да доведе до ценни наблюдения. Не по-малко ползотворно би било и разглеждането на първите оригинални белетристични творби от гледище на взаимоотношенията на взаимопроникване и отблъскване между познатите от по-рано на възрожденската книжнина първични повествователни цялости и литературните модели, възприемани чрез пряко общуване с европейските литератури. Но и резултатите от направените тук наблюдения позволяват да се достигне до извода, че към средата на века преводната белетристика вече съдържа необходимите елементи, от които може да се гради оригинална проза. И това не се отнася само до повествователните форми и цялости,

[1] Стимулиращото въздействие на преводната литература върху оригиналната е постоянен процес, който продължава и през XXI в. Според някои изследователи едва „в зрялото творчество на Елин Пелин за пръв път се осъществява синтез между органичната линия, разработила образотворческия принцип, и трансплантационната, привнесла литературното сюжетостроене“ (Парпулова 1978).

до „тухлите“ на творбата, но и до някои от основните модели, сред които, на първо място, излиза построяването на произведение по достоверни събития.

Същото важи за езиковата и стилистичната диференциация на преводната белетристика – в общи линии до средата на века са набелязани основните тенденции на бъдещото развитие. Подобно е и положението при насочването на отделните творби, жанрове, сюжетни и тематични образования към определени обществени групи читатели. Този процес е още в зародиш, неговото истинско развитие ще започне след Освобождението и ще е характерен преди всичко за прехода към новия век. Едно проучване в по-широки хронологически граници би показало може би, че и досега в българската литература (в известен смисъл и култура като цяло, въпреки че в другите области това специализиране е по-разгърнато) то все още не е завършило, не е достигнало положението, наблюдавано при други култури. Друг е въпросът, че в днешно време „недовършеността“ на този процес има и безспорни положителни страни, че по-далечното бъдеще като че ли обещава отказ от подобна специализация на литературата, на художествената култура като цяло.

Това, че езиковата и стилистична диференциация е завършила в някаква степен в средата на века, не пречи да продължава едно друго развитие. Благодарение на бурните процеси в езика и културата като цяло през следващите десетилетия общото ниво на преводите бързо и непрекъснато се повишава: насочването към по-обемни, по-разнообразни, а и по-сложни в езиково отношение текстове довежда до значителни резултати в преводаческото майсторство. От друга страна, историзмът на днешното ни мислене задължава да се изтъкне несравнимо по-голямото значение за националното културно развитие на начинателите, на преводачите от първата половина на XIX в. – Софроний, К. Фотинов, Ив. Богоров, Ан. Гранитски и др.

Повествователните преводи от първата половина на XIX в. заслужават повишено внимание и от строго рецепционна гледна точка. Забелязва се неколкократна смяна на интереса към определен тип творби. Първоначално до българския читател достигат кратки анонимни произведения и по-разгърнати творби, свързани по един или друг начин с Изтока. Следва доста ясно очертано насочване към определени жанрове от древногръцката литература, по-късно се налага ориентиране към по-новите европейски литератури, което също е тематично и жанрово ограничено. Към средата на века се заражда интересът към руската литература, който през следващите десетилетия набира сили и се налага трайно като основен за българската култура; променя се и интересът към типа писатели. Като цяло около средата на века и в това отношение вече е изградена една система, която ще се допълва и разгръща, но няма да претърпи скоро радикални промени.

Изследването на проникването на отделни автори и литератури сред българите през Възраждането вече е набрало сили, изградило е своя методология и несъмнено в общи линии клони да бъде по-изчерпателно след време. Същото не може да се каже за други аспекти от компаративистичното проучване на преводната възрожденска книжнина. Все още слабо е осмислено възприемането на отделните жанрове, на художествените особености на направленията. Още по-малко е направено в областта на типологическото съпоставяне както на явленията, така и на процесите в преводната ни книжнина. Закономерно първите стъпки от този следващ, по-късен етап от развитието на литературната наука представляват сравненията с някои основни европейски литератури, а също и с книжнината на балканските народи. Много ползотворно би било и търсенето на общото с развитието на близки и далечни култури, характеризиращи се с

ускорено развитие. А това едва ли е възможно без детайлно познаване на преводната книжнина, на процесите в нея, на мястото ѝ в цялостното културно развитие[2].

Литература

Бончев 1962: Бончев, Н. Литературна критика и публицистика. София: Български писател, 1962.

Бобчев 1874: Животът на Франклина. Съчинение на М. Минье. Превел от френски С. С. Бобчев. Цариград, 1874.

Парпулова, Л. Елин Пелин и българският фолклор. – В: Елин Пелин. Сто години от рождението му. Нови изследвания. София: БАН, 1978.

[2] Тези констатации са направени при написването на труда в края на 80-те години на XX в. Оттогава българското сравнително литературознание натрупва значителни наблюдения, някои от тях са споменати тук при конкретните наблюдения, но по-разгърнатото им представяне предполага отделно разглеждане.